



Fram till mitten av 1900-talet nyttjades hela skärgården för jordbruk. Spåren efter det småskaliga jordbruket finns kvar än idag. Stengärdesgårdar, hamlade träd, blommande marker och små åkrar minner om generationers arbete på åkrar och ängar.

## Äldre jordbruksbygd

Skärgårdslandskapet är ett kulturlandskap, format av jordbrukande öbor i generationer. De första bofasta skärgårdsborna kom hit under medeltiden. De bodde i ensamgårdar på de största och bördigaste öarna. När gårdarna blev fler bildades små byar. Fiske och jakt var skärgårdsbornas huvudsysslor, men skogs- och jordbruk har alltid funnits vid sidan om. Det var svårt att hitta bra åkermark, speciellt i de yttre delarna av skärgården. Här spelade istället boskapskötsel en viktig roll för försörjningen.

Den stora bilden längre ner på sidan visar hur människorna i skärgården försörjde sig förr i tiden. *Siffrorna i texten hör ihop med siffrorna i bilden.*

### 1 Odling för husbehov

Åkrarna i det traditionella skärgårdsjordbruket var små och låg i dalgångar och sänkor. De brukades med enkla redskap och dragdjur som oxar och hästar.

Framför allt odlade man råg, korn och havre, men också rovor och så småningom potatis.

Det som odlades räckte med nöd och näppe till det egna hushållet. Man tog också till vara på hasselnötter och lindbast. Dessa tillgångar var noggrant uppdelade mellan skärgårdsbyarna.

På de större öarna i innerskärgården finns en del gammal åkermark kvar, men numera brukas den ofta som betesmark. På mindre öar kan övergivna små stenröjda odlingslyckor skönjas. De gamla åkrarna kantas ofta av stengärdesgårdar som höll kreaturen borta från de odlade grödorna.



### 2 Utmark = betesmark

Förr i tiden fanns betande kreatur på så gott som varje ö. Djuren var livsviktiga för skärgårdsborna. Från kor, får och hästar fick

man mjölk, kött, skinn, ull och draghjälp. Kreaturen bidrog också med gödsel till åkrarna.

Hela sommarhalvåret gick djuren och betade på utmarken. Utmarken var all den mark som låg utanför inägans inhägnade åkrar och ängar. Ofta var utmarken gemensamt ägd och mer eller mindre bevuxen med träd. Under 1800-talet, då skärgårdsjordbruket var som mest utbrett, fraktades får och nötboskap runt mellan öarna för att beta alltifrån barrskogsklädda öar till trädlösa holmar och skär. Öarna var bra betesmarker eftersom man slapp hägna in dem. Men flytten av djur i ekor som roddes eller seglades var en utmaning. Ibland fick djuren till och med simma mellan öarna.

Skärgårdens glesa barrblandskogar med gräsrika gläntor är ett levande arv från en tid då skogsbeten var vanliga i hela landet.



### 3 Från ängarna skördades djurens vinterfoder

Under vinterhalvåret hölls kreaturen inomhus. Ju fler djur man kunde ställa under vintern, desto mer gödsel kunde man samla in och ju mer gödsel, desto större blev skördarna. Men för att hålla djuren vid liv över vintern behövdes stora mängder foder. I första hand fick djuren hö att äta. Höet skördades från trädklädda lövängar och strandängar men också från vassruggar, holmar och skär. Arealen ängsmark var långt mycket större än arealen åkermark under den här tiden.

Slåttern genomfördes med enkla redskap och krävde därför mycket arbetskraft. Män och kvinnor slog med liar och skärar och räfsade ihop det slagna gräset. Unga och gamla hjälptes åt att samla ihop höet som torkades på ställningar innan det fraktades hem till gården.



### Fortsättning av stycke 3. Från ängarna skördades...

För att skörden skulle bli så stor som möjligt var man noga med att sköta ängen. Under vinterhalvåret röjde man den fri från sly och buskar och på våren var det tid för fagning. Då räfsade man ihop och brände löv och nedfallande kvistar som hindrade ängens gräs och örter från att växa.

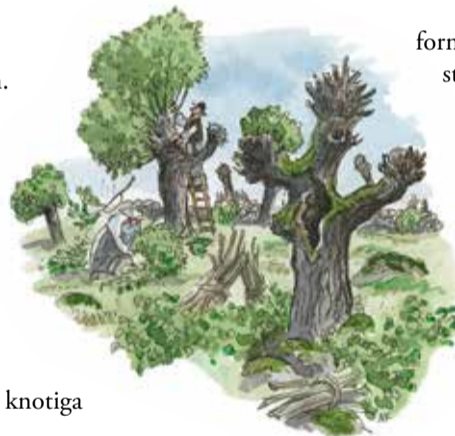
Höskörden från vassar och strandängar var viktig för att djuren skulle överleva den långa vintern. För att öka skördarna längs stränderna drog man nytta av havets näring. Genom handgrävda kanalsystem ledde man in vattnet på strandängarna. Det här gynnade även gäddleken och bidrog på så sätt till bättre fiske.

### 4 Hamling gav lövfoder

Djuren fick också löv att äta om vintern. Att skörda grenar och kvistar från ask, lind och andra lövrika träd kallas för hamling. Lövfodret var ett uppskattat och näringsrikt komplement till höet.

Under torra år då höskörden blev dålig, var det fodret från träden som gjorde att djuren överlevde vintern.

På många skärgårdsöar kan man fortfarande se gamla, hamlade lövträd. Hamlade träd känns igen på sin typiska knottiga



form, och att grenarna utgår från en och samma plats på stammen.

### 5 Ved och virke för husbehov

Virke till byggnader, hägnader, båtar och annat hämtade man från skogen. Härifrån tog man också ved. Arbetet i skogen utfördes framför allt på vinterhalvåret när jordbruket inte krävde så mycket arbete. Skärgårdsbornas småskaliga skogsbruk och forna tiders bete har präglat de ljusa, luckiga skärgårdsskogar som än i våra dagar går att uppleva på många platser.

## Skärgårdslivet förr i tiden

Siffrorna i bilden hänvisar till siffrorna i texten.



# Den hävdade skärgården

Ljudet av bråkande får blandas med en gröngölings gälla och skarpa rop. En bålgeting brummar förbi på väg mot sitt bo i en gammal ek. Marken täcks av en prunkande blomsterprakt. En mångfald som finns här tack vare människan och betande djur.

## Gullviva, mandelblom, kattfot och blå viol

I skärgårdens inre och mellersta delar finns ett landskap som är väldigt speciellt. Det har formats av människan genom århundraden. Här finns ett småskaligt kulturlandskap, med betade skogar och hagmarker, åkerlyckor och ängar. Variationen i landskapet ger förutsättningar för en stor biologisk mångfald. Den regelbundna hävden och den relativt näringsfattiga jordmånen gynnar många konkurrenssvaga arter och skapar ett av de artrikaste växtsamhällena på jorden.

De många växtarterna lockar även till sig en mångfald av fjärilar, skalbaggar och andra insekter, som i sin tur blir mat åt fåglar.

## Betade skogar

Kor och får betar inte bara i hagmarkerna utan även i skogen. Skogsbruket är småskaligt och under lång tid har man tagit ved och virke för husbehov. I kombination med betande djur har det skapat ljusa, glesa och varma skogar. Dessa skogar är väldigt artrika och gynnar både örter, svampar, insekter och många fåglar.

## Mångfalden återskapas

Många små jordbruk i skärgården har lagts ner på grund av minskad lönsamhet och antalet betesdjur har blivit färre. Följden blir att skogar och hagmarker växer igen och den biologiska mångfalden minskar.

För att bevara detta unika natur- och kulturlandskap måste man röja bort sly och unga träd. Det ökar ljusinsläppet och skapar skogar med omväxlande öppna och slutna partier. På många öar återinförs betet och djur skeppas mellan öar eller från fastlandet.

## Mångsysslare

Traditionellt har skärgårdsborna varit mångsysslare och bedrivit skogs- och jordbruk vid sidan av den huvudsakliga inkomstkällan som ofta varit fiske. Att ha många ben att stå på är fortfarande viktigt. Idag utgör skötseln av skärgårdens unika kulturlandskap och turism betydelsefulla ingredienser.

Det här är en skylt vi satt upp på många platser där vi arbetat inom projektet LIFE Coast Benefit. Skylten berättar om dagens skärgårdslandskap.

Projektet Life Coast Benefit har arbetat med naturvård vid kusten och i skärgården inom de tre länen Södermanland, Östergötland och Kalmar. Naturvårdsarbetet har genomförts inom Natura 2000-områden, som är ett nätverk av EU:s mest skyddsvärda arter och naturtyper. Projektet pågick under åren 2013 till 2019.



Producerad med ekonomiskt bidrag från Europeiska unionens finansiella instrument Life.



Länstyrelserna



PRODUKTION: Johan Hammar Tema Natur ILLUSTRATIONER: Niklas Johansson TRYCK: Moderatho, december 2016